

ПРОГАЛИНИ У ЗАКОНОДАВЧОМУ РЕГУЛЮВАННІ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН У ПРИВАТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ТА СПОСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Аналізуються поняття прогалин у законодавчому регулюванні, їх специфіка у випадку з корпоративними правовідносинами у приватних підприємствах та способи подолання таких прогалин. Досліджено можливість застосування до регулювання діяльності приватних підприємств за аналогією закону окремих норм Господарського та Цивільного кодексів України, Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Зроблено висновок, що застосування аналогії закону до діяльності приватних підприємств є більш прийнятним, ніж прирівнювання приватних підприємств до товариств з обмеженою відповідальністю шляхом тлумачення. Це дає перевагу статуту приватного підприємства у регулюванні корпоративних правовідносин у ньому, що є однією з переваг цієї організаційно-правової форми.

Ключові слова: приватне підприємство, прогалини у праві, прогалини у законодавстві; аналогія закону; тлумачення.

Danylenko Yevgenii. Gaps in the legislative regulation of corporate legal relations in private enterprises and ways to overcome them

The concept of gaps in legislative regulation, their specificity in the case of corporate legal relations in private enterprises and ways to overcome such gaps are analyzed. The possibility of applying to the regulation of the activities of private enterprises by analogy of the law of certain norms of the Economic and Civil Codes of Ukraine, the Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Companies” is investigated. It is concluded that the application of the analogy of the law to the activities of private enterprises is more acceptable than equating private enterprises to limited liability companies by interpretation. This gives the advantage of the charter of a private enterprise in regulating corporate legal relations in it, which is one of the advantages of this organizational and legal form.

Key words: private enterprise, legal gaps, legislative gaps; analogy of law; interpretation.

Приватне підприємство – друга за популярністю організаційно-правова форма господарської діяльності в Україні. За даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2024 р. в Україні налічувалося 199 839 приватних підприємств (далі – ПП) [1], що становить 13,36 % загальної кількості юридичних осіб. Більше зареєстровано лише товариств з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ), яких налічується 785 999.

Але якщо кількість останніх постійно зростає, то кількість ПП – скорочується. Для порівняння: станом на 01.01.2016 р. в Україні налічувалося 488 205 ТОВ і 201 788 ПП [2]. Тобто, якщо кількість ТОВ за 8 років зросла на 297 794 юрособи, то кількість ПП – зменшилася на 1 949 юросіб.

Одна з причин цього – наявність значних за обсягом прогалин у законодавчому регулюванні діяльності приватних підприємств, які тривалий час не вирішуються.

Діяльність ТОВ ще з 1991 р. була врегульована кількома десятками статей Закону України «Про господарські товариства», а з 2004 р. – також окремими статтями Цивільного та Господарського кодексу України. З 2018 р. їх діяльність врегульована нормами окремого Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про ТОВ).

Натомість ПП спочатку було присвячено один рядок у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про підприємства в Україні», а з 2004 р. – одна стаття 113 у Господарському кодексі України (далі – ГК України) і кілька побіжних згадок в інших статтях цього ж кодексу.

Такий обсяг законодавчого регулювання є недостатнім, але законодавці тривалий час не усувають цю прогалину. Все правове регулювання корпоративних правовідносин у ПП залишено за його учасниками, які мають врегулювати їх у своєму статуті. Але далеко не всі статuti приватних підприємств є достатньо якісними. Тому на практиці доводиться долати чималі прогалини у правовому регулюванні приватних підприємств.

Метою цієї статті є аналіз наявних способів подолання прогалин у законодавчому регулюванні корпоративних правовідносин у приватних підприємствах і на основі цього – визначення можливих варіантів їх регулювання за наявності відповідних прогалин.

Прогалини у законодавстві та шляхи їх подолання були предметом дисертаційного дослідження Ю. І. Матат, а прогалини у праві

та шляхи їх подолання – предметом дисертаційного дослідження О. В. Колотової. Водночас діяльності приватних підприємств було присвячено дисертаційне дослідження Ю. С. Алексєєвої

Однак питання способів усунення законодавчих прогалин саме в регулюванні діяльності ПП у цих працях досліджувалося лише побіжно. До того ж більшість цих робіт написані досить давно, і тому не враховують змін, які мали місце в регулюванні цієї організаційно-правової форми господарської діяльності останнім часом.

Перш ніж перейти до способів усунення прогалин у законодавчому регулюванні діяльності ПП, коротко визначимось із термінологією. Відповідно до ст. 65 Закону України «Про правотворчу діяльність» (який буде введено в дію лише через рік після скасування воєнного стану) правова прогалина – це повна або часткова відсутність норми права, що не забезпечує завершеність правового регулювання відповідних суспільних відносин [3].

Така дефініція є, по суті, скороченою версією визначення, яке у своїй дисертаційній роботі надала О. В. Колотова: «Прогалина у праві – це повна або часткова відсутність правового регулювання суспільних відносин, які знаходяться в сфері правового впливу та потребують правового регулювання, за оцінкою суб'єкта правозастосування, є недоліком права, поява якого спричинена об'єктивним розвитком суспільних відносин або суб'єктивними причинами, пов'язаними з правотворчими та правозастосовними діями законодавчих, виконавчих та судових органів державної влади, наявність яких зумовлює нетиповість правозастосовної діяльності, яка втрачає свою традиційну послідовність, як система логічно пов'язаних, послідовних дій» [4, с. 84-85].

Водночас, як зауважують Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova, із самої сутності приватного права, як наднаціональної (базисної) системи права, та цивільного права України, як втілення приватного права на національному рівні, випливає, що вести стосовно них мову про «прогалини у праві» є не коректним, оскільки «неповноти правового регулювання» тут не існує: учасники цивільних відносин мають право встановлювати правила поведінки своїм договором (якщо це не заборонено законом). Можна припустити, що коли вони цього не роблять, то необхідності врегулювання певних відносин не існує. Натомість має йтися про «прогалини у цивільному законодавстві», що розуміється як заснована на певних

засадах, ієрархічно впорядкована система нормативних актів, що регулює цивільні відносини [5, с. 11-12].

Із цією тезою ми не зовсім погоджуємося, оскільки не лише у цивільному законодавстві, а й у цивільному праві може бути прогалина. Зокрема, у разі, якщо учасники правовідносин не врегулювали певні відносини (зокрема, в статуті приватного підприємства) не тому, що в цьому не було необхідності, а тому, що не подумали про необхідність такого врегулювання або не досягли згоди щодо способу такого регулювання.

У цій статті буде йтися саме про прогалини у законодавстві, що регулює корпоративні правовідносини у приватних підприємствах і способи їх усунення.

Як зазначає Ю. І. Матат, прогалину в законодавстві можна визначити як відсутність нормативної регламентації певної групи суспільних відносин, що знаходяться у сфері правового регулювання, за умови, що ці відносини мають бути врегульованими з позицій принципів права [6, с. 41].

Найпоширенішими способами подолання прогалин у законодавстві та праві є аналогія закону та аналогія права.

Відповідно до ст. 8 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону) [7]. Відповідно до положень ч. 3 ст. 65 Закону України «Про правотворчу діяльність» аналогія закону – це застосування до неврегульованих суспільних відносин положень закону, який регулює подібні суспільні відносини [3].

Як зазначає Ю. І. Матат, сутність аналогії закону полягає в тому, що від подібності відносин, тобто матеріальної основи норми, відбувається перехід до подібності в її юридичній основі. Інакше кажучи, має місце поширення дії норми на відносини, подібні до предмета її регулювання. Використання аналогії закону припускає застосування конкретної окремо взятої норми права [6, с. 79].

Тому для того, щоб з'ясувати, які саме норми права необхідно застосовувати до корпоративних відносин у ПП, необхідно визначити, до яких корпоративних правовідносин вони найбільш

подібні. Це, в свою чергу, залежить від того, до якої організаційно-правової форми найбільш наближеними є приватні підприємства.

Відповідно до ст. 63 ГК України приватне підприємство є різновидом підприємства [8]. Як відзначає Ю. С. Алексєєва, лаконічність визначення поняття приватного підприємства пов'язана з тим, що воно є лише різновидом підприємств, а характерні ознаки будь-якого підприємства підкреслено у ст. 62 ГК України [9, с. 35]. Відтак до регулювання діяльності ПП слід застосовувати всі ті норми, що стосуються діяльності підприємств, зокрема ст. 62-72 цього кодексу.

Зокрема, із ч. 4 та ч. 5 ст. 63 ГК України стає зрозумілим, що приватне підприємство може бути або унітарним, або корпоративним та розкривається зміст цих понять. Крім того, вказані статті містять норми щодо організаційної структури товариства, управління підприємством, майна підприємства, окремих аспектів його господарської діяльності. Однак лише норми ст. 65 ГК України можна вважати такими, що регулюють певні аспекти корпоративних правовідносин у ПП, а саме: відносин щодо управління підприємством – призначення керівника, його повноважень тощо.

Окремі аспекти корпоративних правовідносин також регулюються положеннями глави 7 ЦК України, які стосуються всіх юридичних осіб. Зокрема, ними врегульовані певні питання утворення та припинення юридичних осіб, а з 1 січня 2023 р. ще й міститься визначення поняття корпоративних правовідносин, корпоративних прав та їх змісту (раніше визначення цих понять містилось у ст. 167 ГК України).

Водночас велика кількість питань щодо порядку внесення вкладів та формування статутного капіталу приватного підприємства, його розподілу між учасниками, збільшення та зменшення, порядку відчуження часток у статутному капіталі, порядку скликання загальних зборів та прийняття ними рішень, повноважень загальних зборів чи єдиного учасника тощо залишаються взагалі поза межами законодавчого регулювання.

Регламентація таких правовідносин є, зокрема, у законах України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про господарські товариства» (щодо повного та командитного товариств), «Про кооперацію».

Із вказаних організаційно-правових форм найближчими до приватних підприємств, на нашу думку, є ТОВ. Адже жодних акцій таке підприємство не випускає, через що воно не є схожим на акціонерне товариство. Серед його учасників немає осіб, які подібно до вкладників у командитних товариствах не мали б права голосу. Водночас кожен з учасників має не один голос, як учасники кооперативу, а ту кількість голосів, яка пропорційна розміру їх частки в статутному капіталі приватного підприємства. При цьому його учасники несуть відповідальність за зобов'язаннями створеного ними підприємства лише в межах здійснених ними вкладів. Тобто їх відповідальність обмежена так само, як і відповідальність учасників ТОВ.

Відтак вважаємо, що у спірних ситуаціях щодо корпоративних правовідносин у приватних підприємствах, які не врегульовані нормами ГК України і нормами статуту приватного підприємства, слід за аналогією закону застосовувати норми Закону про ТОВ.

До речі, саме такий варіант заповнення прогалини у регулюванні діяльності приватних підприємств пропонується законопроектом № 11286 від 24.05.2024, внесеним народним депутатом В. В. Морозом [10]. Пропонується прописати, що в частині управління приватним підприємством, якщо питання не врегульоване ГК України чи статутом підприємства, до приватного підприємства застосовуються норми статей 29-37 Закону про ТОВ.

Однак доки цей законопроект не прийнятий, застосовувати норми Закону про ТОВ до корпоративних правовідносин, що мають місце в приватному підприємстві, слід обережно, зважаючи на положення статуту (які мають пріоритет), свободу дій учасників та загальні принципи права (зокрема, добросовісність та розумність).

Важливу роль у подоланні прогалин у правовому регулюванні корпоративних правовідносин у приватних підприємствах відіграє також тлумачення судами різних інстанцій нечисленних правових норм, які стосуються їх регулювання. Як відзначає Ю. І. Матат, тлумачення норм права, як необхідний елемент механізму правового регулювання, відіграє важливу роль у процесі подолання прогалин у законодавстві [6, с. 143].

Прикладом подолання прогалин у регулюванні корпоративних правовідносин у приватних підприємствах через офіційне

тлумачення може бути рішення Конституційного Суду України від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012 у справі за конституційним зверненням приватного підприємства „ІКІО“ щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України.

У цьому рішенні КСУ дійшов висновку, що приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, це окремий об'єкт права спільної сумісної власності подружжя, до якого входять усі види майна, у тому числі вклад до статутного капіталу та майно, виділене з їх спільної сумісної власності. Тому положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України треба розуміти так, що статутний капітал та майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [11].

Подолання прогалин у правовому регулюванні корпоративних правовідносин у приватних підприємствах здійснюється також через тлумачення, які містяться у висновках, відображених у постановах Верховного Суду. Останні є обов'язковими до врахування судами нижчих інстанцій при виборі та застосуванні норми права до спірних правовідносин відповідно до ст. 236 ГПК України та ст. 263 ЦПК України.

Одним із найбільш знакових прикладів такого тлумачення є постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 червня 2021 р. по справі № 916/2813/18. Ця постанова не лише нівелювала правову позицію, відображену у вищевказаному рішенні КСУ, а й повністю змінила підхід до визначення правової сутності приватного підприємства та правового регулювання його діяльності. У цій постанові ВП ВС зробила висновок, що рішення КСУ від 19 вересня 2012 р. № 17-рп/2012 охоплює два різні випадки:

перший: коли майно передано у власність юридичної особи, зареєстрованої як приватне підприємство. Тоді частка в статутному капіталі такої юридичної особи (але не її майно) може належати на праві приватної спільної сумісної власності подружжю;

другий: коли йдеться про єдиний майновий комплекс, тобто про підприємство в розумінні статті 191 ЦК України, яке не передане як вклад юридичній особі, а використовується одним із подружжя без створення юридичної особи, зокрема як фізичною особою – підприємцем. Тоді майно, яке входить до складу підприємства як єдиного майнового комплексу (але не частка в статутному капіталі

майнового комплексу, бо майновий комплекс не може мати статутного капіталу), може належати на праві спільної сумісної власності подружжю.

Більше того, ВП ВС дійшла висновку, що приватне підприємство – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а класифікуюча ознака юридичних осіб залежно від форми власності. Водночас за ознакою наявності чи відсутності учасників юридичні особи поділяються на товариства та установи, у зв'язку із чим приватне підприємство є товариством, оскільки воно має хоча б одного учасника [12].

У зв'язку з цим також було вирішено, що до регулювання корпоративних відносин у приватному підприємстві наявних на момент спірних правовідносин Закон України «Про господарські товариства» повинен застосовуватися не за аналогію закону, а безпосередньо, оскільки ПП – це ТОВ.

Ми не поділяємо такий підхід ВП ВС. Вважаємо, що приватні підприємства є окремою, іншою організаційно-правовою формою юридичних осіб. Це повністю відповідає положенням ч. 1 ст. 83 ЦК України, яка передбачає, що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Головною особливістю ПП є більша, порівняно з ТОВ, свобода у врегулюванні відносин на рівні статуту. Учасники ПП, на нашу думку, не повинні бути обтяжені вимогами Закону України «Про господарські товариства» чи Закону про ТОВ. Вони можуть врегулювати відносини між собою інакше. Зокрема, в частині продажу своїх часток, порядку скликання загальних зборів учасників тощо.

Інша справа, що до тих правовідносин, які не врегульовані ГК України та статутом приватного підприємства, мають за аналогією закону застосовуватися положення Закону про ТОВ. І бажано було б це прямо зафіксувати у законодавстві.

Висновки. Подолати прогалини у правовому регулюванні корпоративних правовідносин у приватних підприємствах можна різними способами. Найбільш очевидним є застосування аналогії закону, шляхом застосування до таких правовідносин норм Закону про ТОВ. Або ж взагалі шляхом тлумачення прирівняти приватні підприємства до товариств з обмеженою відповідальністю і застосовувати до цих правовідносин норми зазначеного закону вже не за

аналогією, а напряду. Але такий підхід є сумнівним, з точки зору положень законодавства, та суттєво обмежує свободу учасників приватних підприємств. Тому більш правильним, на нашу думку, є застосування норм Закону про ТОВ до корпоративних правовідносин у ПП у тих випадках, коли вони не врегульовані нормами статуту ПП.

1. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2024/ks_opfg/arh_ks_opfg_24.htm. 2. Кількість суб'єктів економіки за організаційними формами на 1 січня 2016 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2016/ks_opfg/ks_opfg_0116.htm. 3. Про правотворчу діяльність; Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. 4. Колотова О. В. Прогалини у праві та шляхи їх подолання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. 213 с. 5. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. «Прогалини» у цивільному законодавстві та їхнє подолання у процесі юрисдикційної діяльності. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6872c4f4-5d08-4a9b-921c-d7fc1b7548d2/content>. 6. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в юридичній практиці: дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2013. 169 с. 7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. 8. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. 9. Алексеева Ю. С. Хозяйственно-правовой статус частного предприятия в Украине: дисс. ... канд. юрид. наук. Донецк: Ин-т экономико-правовых исследований НАН Украины, 2010. 229 с. 10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності приватних підприємств. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44253>. 11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012, справа № 1-8/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text>. 12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 червня 2021 року по справі № 916/2813/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98531899>.

References

1. Kilkist zareiestrovanykh yurydychnykh osib za orhanizatsiino-pravovymy formamy hospodariuvannia z rozpodilom za oznakoiu stati kerivnyka. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2024/ks_opfg/arh_ks_opfg_24.htm. 2. Kilkist subiektiv ekonomiky za orhanizatsiinyh formamy na 1 sichnia 2016 roku. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/>

EDRPU_2016/ks_opfg/ks_opfg_0116.htm. **3.** Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. **4.** Kolotova O. V. Prohalyny u pravi ta shliakhy yikh podolannia: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2010. 213 s. **5.** Kharytonov Ye. O., Kharytonova O. I. «Prohalyny» u tsyvilnomu zakonodavstvi ta yikhnie podolannia u protsesi yurysdyktsiinoi diialnosti. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6872c4f4-5d08-4a9b-921c-d7fc1b7548d2/content>. **6.** Matat Yu. I. Prohalyny v zakonodavstvi ta zasoby yikh podolannia v yurydychnii praktytsi: dys. ... kand. yuryd. Nauk. Kharkiv: Nats. un-t “Yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho”, 2013. 169 s. **7.** Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. **8.** Hospodarskyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>. **9.** Alekseeva Yu. S. Khoziaistvenno-pravovoi status chastnoho predpriyatiia v Ukrayne: dyss. ... kand. yuryd. nauk. Donetsk: Ynstitut ekonomyko-pravovykh doslidjen NAN Ukrayny, 2010. 229 s. **10.** Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rehuliuвання diialnosti pryvatnykh pidpriemstv. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44253>. **11.** Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam pryvatnoho pidpriemstva «IKIO» shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhennia chastyiny pershoi statti 61 Simeinoho kodeksu Ukrainy vid 19 veresnia 2012 roku № 17-rp/2012, sprava № 1-8/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text>. **12.** Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 29 chervnia 2021 roku po spravi № 916/2813/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98531899>.

Danylenko Yevgenii. Gaps in the legislative regulation of corporate legal relations in private enterprises and ways to overcome them

The concept of gaps in legislative regulation, their difference from gaps in law and the specifics in the case of corporate legal relations in private enterprises are analyzed, as well as ways to overcome such gaps. The possibility of applying to the regulation of the activities of private enterprises by analogy of the law of certain norms of the Commercial and Civil Codes of Ukraine, the Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Companies” is investigated. Various approaches to overcoming gaps and determining the legal nature of private enterprises, reflected in the decision of the Constitutional Court of Ukraine in 2012 and in the resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in 2021, are analyzed. It is concluded that the application of the analogy of the law to the activities of private enterprises is more acceptable than equating private enterprises to limited liability companies by interpretation, as proposed by the Grand Chamber of the Supreme Court. This gives the charter of a private enterprise an advantage in regulating corporate legal relations in it, which is one of the advantages of this organizational and legal form.

Key words: private enterprise, legal gaps, legislative gaps; analogy of law; interpretation.